

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й ДЕОНТОЛОГІЧНІ СТАНДАРТИ В РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

PROCEDURAL GUARANTEES FOR DEFENCE LAWYERS' ACTIVITY AND DEONTOLOGICAL STANDARDS IN THE DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Гайворонська В.В., голова

Рада адвокатів Харківської області,
асистент кафедри адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Водолазкий С.Г., студент I курсу магістратури
факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Микитюк О.С., студент I курсу магістратури
факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу процесів, що закладають основу функціонування вітчизняної та європейської адвокатури, а також вивченню процесуальних гарантій адвокатської діяльності й деонтологічних стандартів, висвітлених у рішеннях Європейського суду з прав людини. Акцентовано на пріоритетному значенні дотримання прав і гарантій адвоката для розбудови справжньої правової держави. Європейський суд з прав людини у рішеннях неодноразово повторював, що право кожної особи, обвинувачуваної в учиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвоката, є запорукою справедливого судового розгляду. На нашу думку, якісна й ефективна робота адвоката спрямована на захист свого клієнта та має бути захищена з боку держави, що є елементом справедливого судового розгляду. Дотримання деонтологічних засад адвокатом не лише покращує якість юридичних послуг, а і є запорукою дотримання права кожної особи на справедливий судовий розгляд. У зв'язку з цим дослідження рішень Європейського суду з прав людини щодо гарантій адвокатської діяльності є важливим для розбудови правової держави.

Окрему увагу присвячено перехопленню інформації, якою обмінюються адвокат і клієнт, розкриттю банківських документів, обшукам і виїмкам, проведених в адвокатських офісах або вдома, оскільки рішення ЄСПЛ, у яких установлено порушення Конвенції при перехопленні повідомлень, прослуховуванні й таємному нагляді (перехоплення інформації, якою обмінюються адвокат і клієнт), моніторингу телефонних ліній юридичних компаній, таємному спостереженні за адвокатами, є важливими для реалізації права на справедливий суд і дотримання прав і гарантій адвоката в професійній діяльності. Ще одним важливим аспектом адвокатської діяльності є свобода адвоката на вільне вираження своїх поглядів у контексті меж свободи розсуду під час ведення публічної дискусії, що має суспільний інтерес.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, адвокатська діяльність, процесуальні гарантії, Європейський суд з прав людини.

The article is devoted to the analysis of the processes laying the foundation for the functioning of the domestic and European legal profession as well as to the study of procedural guarantees for defence lawyers' activity and deontological standards covered in the decisions of the European Court of Human Rights. The emphasis is placed on the priority importance of the observance of rights and guarantees of a defence lawyer for the development of a truly law-governed state.

The European Court of Human Rights has reiterated in its decisions that the right of every person charged with a criminal offense to an effective defence by a defence lawyer is a guarantee of a fair trial. In particular, the court indicated this in the decision in the case of *Yaremenko v. Ukraine* [1]. In our opinion, the high-quality and effective work of a defence lawyer aimed at protecting the client and the state's protection of defence lawyers' activity are elements of a fair trial. The respect for deontological foundations by a defence lawyer not only improves the quality of legal services but is also a guarantee of the observance of the right of every person to a fair trial. In this regard, the study of decisions of the European Court of Human Rights regarding guarantees of defence lawyers' activities is important for the development of a law-governed state.

The article pays special attention to the interception of information exchanged by a defence lawyer and a client, the disclosure of bank documents, searches and seizures conducted in law firms or at home. Since the decision of the ECHR, which found violations of the Convention in the interception of communications, wiretapping and covert surveillance (interception of information exchanged between a lawyer and a client), monitoring of law firms' telephone lines and covert surveillance of lawyers are important for the exercise of the right to a fair trial and for the observance of rights and guarantees of defence lawyers in their professional activity. Another important aspect of defence lawyers' activity is the freedom of a defence lawyer to freely express his/her views in the context of the margin of appreciation during a public debate of public interest.

Key words: defence lawyer, the Bar, defence lawyers' activities, procedural guarantees, the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Європейський суд) у рішеннях неодноразово повторював, що право кожної особи, обвинувачуваної в учиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвокатом є запорукою справедливого судового розгляду. Зокрема, про це суд зазначив у рішенні у справі «Яременко проти України» [1]. На нашу думку, якісна та ефективна робота адвоката, спрямована на захист клієнта й захист адвокатської діяльності з боку держави, є елементами справедливого судового розгляду. Дотримання деонтологічних засад адвокатом не лише покращує якість юридичних послуг, а і є запорукою дотримання права кожної особи на справедливий судовий розгляд. У зв'язку з цим дослідження рішень Європейського суду щодо гарантій адвокатської діяльності є важливим для розбудови правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі загальні аспекти проблеми правового забезпечення функціонування адвокатури були представлені в низці праць науковців, серед яких – О.М. Дроздов та О.В. Дроздова, Т.Б. Вільчик, В.О. Попелюшко, В.М. Сущенко, І.Ю. Гловацький, О.Д. Святоцький та інші.

Не вирішені раніше проблеми стосуються відсутності наукового бачення вдосконалення інституту адвокатури, яке б ґрунтувалося на правових позиціях, висунутих Європейським судом.

Метою статті є аналіз позитивного досвіду та практики Європейського суду, яку бажано врахувати при формуванні сучасного законодавства щодо організації адвокатури в Україні та правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Захист адвокатської діяльності державою є допоміжним чинником адвоката

при наданні ефективного захисту клієнту та наданні якісних юридичних послуг. Голова комітету захисту прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності Національної асоціації адвокатів України Г.Л. Боряк наголошує на тому, що адвокат – це фахівець, який діє лише в рамках правового поля. Вихід за його межі не відповідає засадам адвокатської діяльності. Порушення в процесі діяльності можуть мати виключно дисциплінарний характер. І ця проста істина відома кожному цивілізованому громадянину, тим більше якщо він обіймає керівну посаду в правоохоронному або владному органі [2].

Історія інституту адвокатури та його традиції демонструють, що впродовж тривалого часу значення адвокатури применшувалося, а правовий статус адвокатів не знаходив належного законодавчого врегулювання, оскільки адвокатура як незалежний і відокремлений орган сформувався відносно недавно. Причиною цього є специфіка функцій, покладених на адвокатуру, її альтернативність органам державної влади. Проте варто констатувати наявність концептуальних проблем в організації та функціонуванні інституту адвокатури в країні, які породжують значні порушення прав адвокатів і загалом суттєво знижують рівень довіри до адвокатів, підривають авторитет адвокатури в Україні [3]. Визначення цих проблем стане першим етапом у їх подоланні.

Після ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення Європейського суду слугують взірцевими й такими, що орієнтують судові та правоохоронні органи, адвокатів і правозахисників. Хоча Конвенція не містить окремої норми про права й обов'язки адвокатів, гарантовані нею права та свободи мають загальнолюдський характер, а тому поширюються й на професійну діяльність адвоката [4]. Проте практика Європейського суду розглядає діяльність адвоката через призму статей: 6, 8, 10, 11, і передбачених ними прав, які забезпечують як захист професійних прав і гарантій адвоката, так і його права як приватної особи.

Європейський суд у 2018 році опублікував аналітичний огляд практики «Привілеї юридичної професії», що містить низку рішень стосовно прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в розумінні Конвенції основних прав і свобод. Зокрема, рішення, відповідно до яких установлено порушення Конвенції при перехопленні повідомлень, прослуховуванні й таємному нагляді (перехоплення інформації, якою обмінюються адвокат і клієнт), моніторингу телефонних ліній юридичних компаній, таємному спостереженні за юристами та правозахисниками. Також визнано обмеження щодо розголошення таємної інформації та права на справедливий суд [5]. У зв'язку з цим уважаємо, що положення, викладені в цьому огляді, мають бути детально розглянуті, а деякі аспекти огляду практики «Привілеї юридичної професії» використані для практичної діяльності правників.

ЄСПЛ пов'язує гарантії адвокатської діяльності з розкриттям банківських документів, таємним наглядом за адвокатом і перехопленням повідомлень, правом на таємницю кореспонденції, прослуховування розмов, моніторинг гарячих ліній адвокатів, обшуками та вилученням певних об'єктів при обшуку, правом на вільне вираження своїх поглядів тощо. Крім того, дискусійним залишається питання щодо обов'язків адвоката у сфері фінансового контролю.

Щодо розкриття банківських документів у кримінальних провадженнях суд висловився в рішенні по справі «Бріто Феррінью Бексіга Вілла-Нова проти Португалії» від 1 грудня 2015 року та констатував порушення статті 8 Конвенції, оскільки влада Португалії не забезпечила справедливий баланс між загальними інтересами та правом заявника на повагу до його приватного життя. Перегляд банківських документів (виписок із рахунків) заявника становив пору-

шення правил професійної конфіденційності заявниці, обов'язкових для неї через її професію адвоката. Суд також дійшов висновку, що в справі було допущено низку процесуальних порушень. Зокрема, справа щодо скасування професійної таємниці слухалася за відсутності заявника, що позбавило його можливості подати свої заперечення. Крім того, процесуальним порушенням вимог національного законодавства стало те, що не було залучено висновку Спілки юристів до матеріалів справи.

Особливу увагу суд приділив питанню перехоплення повідомлень і таємного нагляду (спостереження). Оскільки існують випадки, коли під час відвідування слідчих ізоляторів, колоній працівники цих установ не лише проводять огляд речей адвоката, а й перевіряють, які саме документи несе адвокат і чи мають вони відношення до кримінального провадження. Такі дії є неправомірними, оскільки порушують адвокатську таємницю. Також наявні випадки розташування місця, де тримається ув'язнений під час спілкування з адвокатом (зазвичай певної огороженої клітки) у слідчому кабінеті СІЗО, на достатньо великій відстані від столу адвоката, щоб розмовляли голосно й розмову можна було прослухати. Двері, які щільно не зачиняються в слідчих кабінетах, теж дають змогу прослуховувати розмови адвоката та клієнта. Проводяться ремонти, де встановлюються великі оглядові вікна, щоб спостерігати за роботою адвоката. Установлюються прослуховувальні пристрої в кабінетах, у яких адвокати надають правову допомогу клієнту. Порушення адвокатської таємниці відбувається й з боку конвою, коли адвокат передає підзахисному документи, конвою намагається «з'ясувати», що в цих документах написано [6]. У справі «Лоран проти Франції» від 24 травня 2018 року ЄСПЛ установив наявність порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку з перехопленням офіцером поліції паперів, які адвокат-заявник передав своїм клієнтам, поки вони знаходилися у вестибюлі приміщення суду. Європейський суд, зокрема, зазначив, що складений аркуш паперу, на якому адвокат написав повідомлення перед тим, як передавати його своїм клієнтам, був конфіденційним листуванням у значенні статті 8 Конвенції. Він також підкреслював, що зміст документів, перехоплених поліцейським, не має значення, урахувавши те що незалежно від його мети листування між адвокатами та їхніми клієнтами стосувалося питань конфіденційного характеру. У цій справі заявник, що був адвокатом, написав і передав ці папери своїм клієнтам у присутності начальника конвою, не намагаючись приховати своєї дії. За відсутності будь-яких підозр про вчинення протиправного діяння перехоплення документів не може бути виправданим.

Ще одним неправомірним втручанням у роботу адвоката, яке стало предметом розгляду ЄСПЛ, є таємне прослуховування та моніторинг телефонних ліній юридичних компаній. Відповідно до Звіту про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності у 2016–2017 роках, до НААУ з приводу здійснення негласних слідчих дій повідомляли адвокати Р.В. Бабенко, Г.Л. Боряк, О.В. Ярмола, Ю.В. Демченко, О.М. Іскізаров. Офіційно встановити законність чи незаконність проведення негласних слідчих дій під час їх здійснення практично неможливо, оскільки правоохоронні органи у відповідь на такі звернення повідомляють, що сам собою характер таких дій обумовлює те, що факт їх проведення не підлягає розголошенню, при цьому посилаючись на положення статті 253 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якого особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих дій, мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій. Варто зазначити, що здебільшого працівники правоохоронних органів, звертаючись до суду з клопотанням про дозвіл на негласні слідчі

дії: прослуховування мобільного телефону, не зазначають у клопотанні номер мобільного телефону, а обмежуються виключно посиланням на IMEI та не повідомляють слідчому судді, кому саме належить телефон. Уважаємо, що в разі проведення таких дій стосовно адвоката буде відбуватися неправомірне втручання в адвокатську діяльність. У справі «Копп проти Швейцарії» від 25 березня 1998 року зазначається, що підключення з метою прослуховування телефонних розмов до телефонних ліній адвокатської контори за розпорядженням Федерального прокурора порушило право на повагу до приватного життя. Так, дружина заявника, адвоката Ханса В. Коппа, була членом швейцарського уряду – Федеральної ради – як глава Федерального департаменту у справах правосуддя й поліції. Вона була змушена вийти зі складу Федеральної ради й подати у відставку за підозрою в передачі секретних відомостей заявнику, який використовував їх на користь одного з клієнтів його контори. Але проведене згодом розслідування показало безпідставність цих звинувачень. Суд констатував порушення статті 8 Конвенції, установивши, що швейцарське законодавство не вказувало з достатньою чіткістю обсяг і спосіб (межі) здійснення розсуду влади щодо цього питання. Отже, він уважав, що заявник як адвокат не користувався мінімальним ступенем захисту, який вимагає верховенство права в демократичному суспільстві. Суд, зокрема, зазначив, що, попри те що прецедентна практика Федерального суду Швейцарії встановила принцип, що професійні гарантії охоплюють лише відносини між адвокатом і його клієнтами, закон чітко не визначає, яким чином, за яких умов і ким установлюється різниця між питаннями, які пов'язані конкретно з роботою адвоката, і тими, що стосуються діяльності, відмінної від адвокатської. Окрім цього, це завдання було покладено на посадову особу юридичного відділу поштового зв'язку, яку було прирівняно до виконавчої влади. Досліджуючи питання прослуховування телефонних ліній адвокатів, не можна не згадати справу «Прутеану проти Румунії», де співвідноситься перехоплення телефонних розмов адвоката та нездатність останнього оскаржити законність такого заходу. У цій справі заявник скаржився, що відбулося втручання в його приватне життя й порушено таємницю кореспонденції. ЄСПЛ, проаналізувавши обставини цієї справи, установив, що порушено статтю 8 Конвенції, виходячи з того що застосоване втручання пропорційно не відповідало легітимній меті – установлення істини в кримінальному провадженні, а заявник не мав ефективних засобів, установлених законом, які б здатні були обмежити відповідне втручання, що оскаржується, і таке, що було необхідним у демократичному суспільстві. Також ЄСПЛ нагадав, що перехоплення розмов між адвокатом і його клієнтом є безумовним порушенням професійної таємниці, яка є основою взаємовідносин посередництва й довірчих відносин між адвокатом і його клієнтом.

Питання таємного спостереження за адвокатом під час здійснення останнім професійної діяльності розкривається в рішенні ЄСПЛ по справі «Клас та інші проти Німеччини». У цьому випадку заявниками, п'ятьма німецькими юристами, оскаржувалося законодавство ФРН, що надавало органам влади повноваження контролювати їхню кореспонденцію та телефонні розмови, не зобов'язуючи владу згодом повідомляти їх про житті проти них заходи, що виключало можливість оскарження цих заходів у судовому порядку [7]. Проаналізувавши обставини цієї справи, ЄСПЛ вирішив, що було відсутнє порушення статті 8 Конвенції, тому що німецький законодавчий орган уважав за доцільне розглянути втручання, яке впливало з оскаржуваного законодавства, з використанням права, гарантованого пунктом 1 статті 8, посиляючись на необхідність у демократичному суспільстві та інтереси національної безпеки для запобігання зловживанням або злочину (пункт 2 статті 8). Зокрема, Суд зазна-

чив, що повноваження з таємного нагляду за громадянами є характерними рисами «поліцейської держави». Для Конвенції такі повноваження є прийнятними лише в тому обсязі, який є суттєво необхідним для захисту інституцій демократії. Проте, відзначаючи, що зараз над демократичними суспільствами нависла загроза витончених форм тероризму та шпигунства, держава повинна мати можливість ефективно протидіяти відповідним загрозам, уживати заходи щодо здійснення таємного спостереження за підривними елементами. З наведеного рішення представникам вітчизняної правової системи доречно зробити висновок, що дуже важливо на законодавчому рівні встановити межі такого втручання.

Адвокати в діяльності доволі часто стикаються з порушенням таємниці кореспонденції. У продовження цього питання важливо зазначити про рішення ЄСПЛ у справі «Кемпбелл проти Сполученого Королівства», де Суд наголосив, що відносини між адвокатом і клієнтом за своєю суттю є привілейованими відносинами, а тому в цьому контексті кореспонденція, хоч би яким було її призначення, має приватний і конфіденційний характер [8]. Стаття 8 Конвенції не «абсолютизує» захист кореспонденції між адвокатом і його клієнтами й, навпаки, допускає можливість органів влади втручатися в це право, але лише відповідно до закону й за необхідності в демократичному суспільстві, в інтересах національної та громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання злочинам чи зворушенням, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб. Тобто важливим для такого втручання є регламентація на національному рівні та визначення чітких підстав, коли таке втручання можливе.

У справі «Мішо проти Франції» від 6 грудня 2012 року предметом розгляду стала скарга стосовно невідповідності професійних правил щодо обов'язку адвокатів повідомляти орган фінансового контролю про коштів клієнтів, які, на їхню думку, можуть бути отримані незаконним шляхом, наприклад, «відмиванням». Наведена ситуація є найбільш дискусійною, проте Європейський суд констатував відсутність порушення Конвенції, оскільки професійна таємниця адвокатів не є абсолютною. Суд також зазначив, що обов'язок повідомляти про підозру стосується лише діяльності, віддаленої від довіреної адвокатам місії захисту.

На думку А.В. Іванцової, найпоширенішою і найактуальнішою для України є група справ, яка стосується порушень статті 8 Конвенції «Право на повагу до приватного і сімейного життя», мається на увазі недоторканність житла [9]. Так, наприклад, справа «Німітц проти Німеччини» стосується обшуку офісу адвоката під час кримінальної справи за погрози на адресу судді. Суд установив порушення статті 8 Конвенції, оскільки втручання з боку державних органів не було пропорційним законній меті – запобігання вчиненню злочину та захисту прав інших осіб. Правопорушення, яке містило, окрім образи, спробу чинити тиск на суд, не може бути кваліфіковане більш як другорядне, однак ордер на обшук був виданий на всю документацію адвоката. Так, із цього випливає положення українського законодавства щодо обов'язку конкретизувати в ухвалі речі, які планується знайти в ході обшуку. У ході обшуку було оглянуто чотири шафи, які містили дані, що мали відношення до інших клієнтів, а також шість особистих досьє та інші матеріали, що можуть підпадати під це поняття за статтею 8 Конвенції. У зв'язку з цим Суд зазначив, що посягання на професійну таємницю адвоката може мати наслідки для належного здійснення правосуддя й тим самим порушити право на справедливий суд. Крім того, супровідний розголос міг негативно вплинути на професійну репутацію заявника.

ЄСПЛ у рішеннях неодноразово вказував, що поняття «житло», яке згадується в статті 8 Конвенції, потрібно тлумачити широко, до нього вклячається місця діяльності

фізичних осіб різних професій, у тому числі й адвокатів. Тому всі гарантії, які закріплює статтею 8, поширюються й на офіс адвоката [10]. Допільно звернути увагу на те, що в низці держав-учасниць ЄС поняття «житло» відповідає французькому слову «domicile» й має широке значення та поширюється на службові приміщення [11]. У рішенні «Смірнов проти Росії» в адвоката було проведено обшук, вилучено документи та центральний блок комп'ютера як речові докази по справі, у якій захисник виступав на стороні відповідача. Він подав скаргу до суду, у якій заявив про порушення прав його клієнта на захист у результаті такого вилучення. Суд відхилив скаргу, мотивуючи це тим, що обшук у його квартири переслідував законні цілі й процедуру обшуку порушено не було. ЄСПЛ у рішенні вказав, що, оскільки сам заявник не перебував під підозрою в скоєнні кримінального злочину, обшук був проведений без достатніх і відповідних підстав або гарантій захисту від втручання в професійну таємницю, що дало «міліції» свободу самостійно визначати, що підлягає вилученню. Отже, внутрішньодержавні органи влади не змогли виконати свій обов'язок з надання «відповідного й достатнього» обґрунтування для видачі ордеру на обшук. У результаті проведенням обшуку скоєно замах на професійну таємницю тією мірою, що не відповідає будь-якій законній меті, яку переслідували органи влади [12]. Отже, обшук у кабінеті (офісі) адвокатів і вилучення документів являє собою втручання в реалізацію прав адвокатів, що впливають із пункту 1 статті 8 Конвенції. Проводячи аналіз дій правоохоронних органів під час обшуку в приміщенні адвокатів, також варто навести рішення ЄСПЛ по справі «Андре й інші проти Франції» [13].

Ще одним важливим аспектом адвокатської діяльності є свобода адвоката на вільне вираження своїх поглядів. У справі «Отегі Мондрагон проти Іспанії» суд дійшов до висновку, що в разі ведення публічної дискусії, яка має суспільний інтерес, межі свободи розсуду, яку мала влада при

оцінці необхідності призначення покарання за певні висловлювання, були особливо вузькими [14]. Слова для адвоката є рівноцінними скальпелю для хірурга. Тому висловлювання, іноді й жорсткі, не мають бути обмежені заради правосуддя та незалежності адвоката й адвокатури загалом.

У рамках цього питання неможливо залишити поза увагою справу «Л. П. та Карвалло проти Португалії» щодо свободи слова адвокатів, які висловлювали критику щодо дій суддів. У цій справі заявників (адвокатів) було притягнуто до відповідальності за скарги на суддів до Вищої ради правосуддя та до суду. ЄСПЛ установив, зокрема, що заявники виконували свої професійні обов'язки адвокатів. Суд також уважав, що покарання могли мати негативний, «такий, що приборкує», вплив на професію адвоката загалом, особливо щодо захисту адвокатами інтересів своїх клієнтів. Отже, причини, наведені національними судами для обґрунтування визнання відповідальності заявників, не були ані актуальними, ані достатніми, не відповідали нагальній соціальній потребі. Отже, втручання не було пропорційним і необхідним у демократичному суспільстві. Рішення ЄСПЛ доводять, що судді можуть законно піддаватися критиці в установлених межах. Критика є інструментом адвоката. Адвокат у діяльності може надавати критиці не лише дії суддів в оскаржуваних рішеннях, а й критикувати позицію іншої сторони по справі [15].

Висновки. Отже, розбудова правової держави є неможливою без створення гарантій для захисту й забезпечення механізму функціонування такого специфічного демократичного інституту, яким є адвокатура. І хоча інститут адвокатури не уповноважений на те, аби спеціально стежити за дотриманням прав і свобод людини, не може застосовувати заходи примусу в разі їх порушення, але він за своєю сутністю є специфічним засобом контролю за дотриманням законів у процесі здійснення правосуддя. Тому держава зі свого боку має захищати незалежну адвокатську діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Євросуду з прав людини. П'ята секція. Справа «Яременко проти України» (заява № 32092/02). Страсбург, 12.06.2008, остаточ. 12.09.2008. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/974_405.
2. Боряк Г.Л. Ситуація, в якій опинилася країна, базується не на силі права, а на праві сили. *Закон і Бізнес*. 2020. Вип. 51 (1505). URL: https://zib.com.ua/ua/146086-situaciya_v_yakiy_opinilasya_kraina_bazuetsya_ne_na_sili_pra.html.
3. Яновська Л.О. Свобода вираження поглядів як ознака незалежності адвокатури. *Адвокат* : веб-сайт. URL: <https://iadvocate.com.ua/svoboda-vyrazhennya-poglyadiv-yak-oznaka-nezalezhnosti-advokatury/>.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
5. Привілеї юридичної професії / переклад О. Дроздова та О. Дроздової. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/3c4d83633d6ce7461d5e_file.pdf.
6. Звіт про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні / Національна асоціація адвокатів України, 2013–2018 рр. URL: [http://unba.org.ua/assets/uploads/news/novosti/UNBA_Zahyst_Adv_2018_UKR_WEB\(1\).pdf](http://unba.org.ua/assets/uploads/news/novosti/UNBA_Zahyst_Adv_2018_UKR_WEB(1).pdf).
7. Гарантії адвокатської діяльності: ЄСПЛ навів ключові рішення / Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Київської області. URL: <http://kdkako.com.ua/garantii-advokatskoi-diyalnosti/>.
8. Judgment Campbell and Fell v. United Kingdom. Application no. 7819/77; 7878/77/28.06.1984. Strasbourg. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/EText/Campbell_and_Fell_v.United_Kingdom.
9. Іванцова А.В. Міжнародно-правовий захист прав адвокатів. *Адвокат*. 2011. № 12 (135). С. 27–29. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&Image_file_name=PDF%2Fadv_2011_12_5.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0.
10. Постановление Европейского суда по правам человека от 16 декабря 1992 года (жалоба № 13710/88: Нимитц против Германии (Niemietz v. Germany)). URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/nimitc-protiv-germanii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
11. Дуюнов А.Г. Крымский Д.И. Профессиональная тайна адвоката в практике Европейского суда по правам человека. *Налоговед* : журнал для профессионалов в налогообложении. 2009. URL: <http://nalogoved.ru/art/883>.
12. Legal professional privilege. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Legal_professional_privilege_ENG.pdf.
13. Островська М.А. Практика ЄСПЛ в контексті обшуків у адвокатів. *Юридичний вісник*. 2016. № 33. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/1730-praktika-espl-v-konteksti-obshukiv-u-advokativ.html>.
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Отегі Мондрагон проти Іспанії» (Otegi Mondragon v. Spain) від 15 березня 2011 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117512>.
15. Sarmiento D. Defamation of Judges and the Limits of Freedom of Expression of Lawyers. The ECHR rules in the case of L.P. and Carvalho versus Portugal. *Human Rights, Justice & EU Litigation*. 2019. URL: <https://eulawlive.com/blog/2019/10/11/defamation-of-judges-and-the-limits-of-freedom-of-expression-of-lawyers-the-echr-rules-in-the-case-of-l-p-and-carvalho-versus-portugal/>.